Rozum i serce. Pamięć w wybranych językach indoeuropejskich

KATARZYNA WYRWAS*

https://doi.org/10.25167/Stylistyka28.2019.5

Pamięć ‘zdolność, predyspozycja umysłu do przyswajania, utrwalania, przechowywania i przypominania, odtwarzania doznanych wrażeń, przeżyć, wiadomości’ (USJP)

Myślę, więc jestem określa człowieka jako istotę rozumną i rozwijającą się, mającą zdolność poznania rzeczywistości. Ale nie mniej ważne jest pamiętanie, bez którego poznanie nie byłoby pełne – byłoby niedoskonałe, czasochłonne lub niemożliwe. Uczymy się, rozwijamy i tworzymy m.in. dlatego, że mamy zdolność zapamiętywania wiedzy i doświadczeń. Pamięć jest ważna także w aspekcie społecznym – służy tworzeniu więzi międzyludzkich, kultywowaniu tradycji, międzypokoleniowemu przekazowi wiedzy i wartości. Nawet w codziennych kontaktach, gdy otrzymujemy życzenia urodzinowe, pozdrowienia, list, pytanie o zdrowie rodziny, dziękujemy za przejawy zainteresowania, życzliwości i chęci kontaktu, lecz przede wszystkim za pamięć, mamy wszak w polszczyźnie zwrot grzecznościowy *dziękuję za pamięć* dostosowany do tej właśnie sytuacji komunikacyjnej.

* https://orcid.org/0000-0002-2731-5761, Uniwersytet Śląski w Katowicach, katarzyna.wyrwas@us.edu.pl

Pamięć o tym, kim jesteśmy, jest fundamentem naszej tożsamości nie tylko jednostkowej, lecz także tożsamości grupowej, regionalnej, narodowej. Pamięć o ważnych wydarzeniach historycznych jest elementem kultury narodu (przypomnę tu tylko trzy nazwy własne związane instytucjonalnie z pamięcią: Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, Instytut Pamięci Narodowej, Yad Vashem – Instytut Pamięci Męczenników i Bohaterów Holocaustu). Mamy też *miejsca pamięci* odgrywające doniosłą rolę w społeczeństwie jako „wyraz pamięci narodu o swej przeszłości, o ważnych wydarzeniach historycznych wybitnych postaciach. Eksponując określone idee i wartości, sprzyja się ich utrwalaniu w świadomości społecznej" (Paszkowski 1988: 6). *Miejsca pamięci* to w potocznym rozumieniu grób lub cmentarz wojenny, nieruchomość lub obiekt budowlany albo jego pozostałości upamiętniające postaci lub wydarzenia znaczące dla dziedzictwa narodu i państwa, a w szczególności pomnik, krzyż przydrożny, kapliczka, kopiec, tablica pamiątkowa, a także inne obiekty lub przedmioty związane z ważnymi wydarzeniami lub postaciami[1].

Pamiętanie jest wartością, na co zwracają uwagę językoznawcy w licznych opracowaniach, ujmując pamięć m.in. jako obraz rzeczy minionych, przywoływany dla ich poszanowania bądź uczczenia (por. Пайдзиньска 2005; Pajdzińska 2007; Chlebda 2011: 84). To wartość nie tylko w kontekście historii, ale także religii. Pamięć o zmarłych i szacunek do nich wyrażają się w modlitwie, opiece nad miejscami pochówku, a językowo w różnych jednostkach leksykalnych, m.in. w połączeniach: *nieodżałowanej pamięci* – używanym w odniesieniu do osoby zmarłej, *błogosławionej pamięci* – w odniesieniu do osób zmarłych wyznania mojżeszowego i *świętej pamięci* – do osób zmarłych w kulturze chrześcijańskiej. Warto też wspomnieć, że od doby staropolskiej określenia *dobrej*, *szczęśliwej pamięci* używano, mówiąc o kimś, kto był dobrze, ze czcią wspominany. Warto także przywołać takie jednostki leksykalne, jak *pamięć kogo*, *czego* (np. *pamięć bohaterów*), *serdeczna pamięć*, *dowody pamięci*, *cześć czyjejś pamięci*, *uczcić pamięć minutą ciszy*, *pomnik poświęcony pamięci kogo*, *czego* itd. Anna Pajdzińska podkreśla, że Polacy cenią pamięć samą w sobie, a ponadto jako wartościowe doświadczenia zdobyte w ciągu życia, zarówno jednostki, jak też wcześniejszych pokoleń (por. Пайдзиньска 2005: 198–199; Pajdzińska 2007).

[1] Za: www.miejscapamiecinarodowej.pl (dostęp: 11.09.2018).

Religijną formą kultywowania pamięci o zmarłych są *wypominki* – ‘modlitwy odmawiane w kościele za dusze zmarłych, których wymienia się z imienia lub z imienia i nazwiska’ (USJP), omawiane w pracach kulturoznawczych (por. np. Gomóła 2012: 67–70). Wedle badaczy kultury (zob. Assmann 2008) gatunek ten włącza osoby nieżyjące w teraźniejszość danej zbiorowości, budując ciągłość i spójność grupy. W obrębie aktów patriotycznych mieści się natomiast *apel pamięci* (częściej: *apel poległych*), czyli ‘uroczyste odczytanie nazwisk osób poległych za ojczyznę w celu uczczenia ich pamięci’ (USJP).

Jak zauważa Anna Pajdzińska w swej analizie językowego obrazu pamięci w polszczyźnie, pamiętanie bywa wartościowane zarówno pozytywnie, jak i negatywnie w zależności od treści przechowywanej w umyśle informacji i stosunku do innych ludzi (Pajdzińska 2014: 23). O ile oczywistą wartością jest kultywowanie pamięci o ważnych dla jednostki czy grupy ludziach i wydarzeniach z przeszłości, a także zjawisko tzw. *wdzięcznej pamięci*, czyli ‘pamiętania o kimś z uczuciem sympatii, życzliwości, serdeczności, wzruszenia’ (USJP), to przechowywanie złych wspomnień o ludzkich uczynkach bywa oceniane negatywnie, o czym świadczy odnotowane we współczesnych słownikach znaczenie czasownika *pamiętać* ‘mieć żal, urazę, nie wybaczać komuś’, przymiotnika *pamiętliwy* ‘pamiętający długo urazy, doznane krzywdy, przykrości itp.’ (np. *Była mściwa i bardzo pamiętliwa*), jak również pochodnego od niego rzeczownika *pamiętliwość* ‘skłonność do pamiętania doznanych krzywd, przykrości itp.’, co dobrze ilustruje przykład: *Pamiętliwość dziadka była wręcz chorobliwa* (USJP). Przeglądając słowniki dawnej polszczyzny, przekonujemy się, że znaczenie tych wyrazów uległo wyraźnej degradacji (pogorszeniu); staropolskie poświadczenia pokazują wyłącznie pozytywne albo przynajmniej neutralne znaczenia, a pochodny przysłówek *pamiętliwie* jest w *Słowniku staropolskim* opatrzony definicją ‘wiernie pamiętając, z uwagą, uważnie’. Ten odcień znaczeniowy powinien nas naprowadzić na trop analogii: już w staroangielskim istniał np. przymiotnik *gemindig* o znaczeniu ‘pomny – mający coś na uwadze, na względzie, pamiętający o czymś’. We współczesnej polszczyźnie *pamiętać* występuje jeszcze w znaczeniu ‘dbać, troszczyć się o kogoś, o coś, myśleć o kimś, o czymś’, choć *pomny* ‘mający na uwadze, na względzie, pamiętający o czymś’ jest już opatrzony kwalifikatorem *przestarzałe*, podobnie jak *pamiętny* w zbliżonym znaczeniu (por. stp. *pamiętać* ‘zważać, uważać’).

W starożytnej Grecji pamięć była ważna na tyle, że uwieczniono w mitach bóstwo będące jej uosobieniem – tytankę o imieniu Mnemozyne, córkę Uranosa i Gai, matkę 9 muz (bogiń sztuki i nauki). Imię jej pochodzi od greckiego *mnḗemē* 'pamięć'. Grecy cenili tradycję ustną i uważali recytowanie epickiego poematu za jedną z najwyższych form sztuki i rozrywki. Warto przypomnieć na marginesie, że w mitologii nordyckiej występuje Mimir – pierwotne bóstwo znane z wiedzy i mądrości. Gdy Mimir został ścięty przez wrogów, jego zabalsamowana głowa udzielała bogu Odynowi rad i przekazywała sekretną wiedzę.

Jak zatem ująć sens procesu codziennego, ciągle towarzyszącego homo sapiens? Warto pomyśleć o początkach, a mianowicie o tym, co mieli na uwadze praprzodkowie, kiedy tworzyli nazwy interesującej nas czynności mentalnej. Wybitny slawista, Zbigniew Gołąb, pisał: „Istnieje dobrze już ugruntowana intelektualna tradycja, że dla lepszego zrozumienia jakiegoś pojęcia badamy pochodzenie i pierwotne znaczenie odpowiadającej mu nazwy – czyli sięgamy po prostu do jego etymologii" (Gołąb 2004: 12). Dzisiejsze badania kognitywne także posługują się danymi etymologicznymi w celu zrekonstruowania dawnego językowego obrazu świata obecnego w mowie naszych przodków (zob. np. Brzozowska 2000, 2009; Niewiara 2001; Sweetser 1990; Waszakowa 2000; Wojtyła-Świerzowska 1998; Wyrwas 2008, 2014a).

Skąd pochodzą tak odmienne formalnie czasowniki, które w różnych językach nazywają proces pamiętania, jak łacińskie *memento*, polskie *pamiętać*, rosyjskie *запомнить*, niemieckie *gedenken*, francuskie *se souvenir*, angielskie *remember*, hiszpańskie *recordar*, włoskie *ricordare*? Etymologiczno-historyczne spojrzenie na te słowa pozwala odkryć pierwotne znaczenie obecne w umysłach ludzi, którzy je tworzyli, dawne językowe ujęcie, słowne wyobrażenie o tej typowo ludzkiej zdolności magazynowania wiedzy o faktach minionych (por. podobne uwagi na temat analizy podstaw onomazjologicznych nazw gatunków mowy w: Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 141).

Z zebranych licznych danych słownikowych wyraźnie wyodrębniają się grupy wskazujące, że pamięć to – po pierwsze – zdolność umysłu człowieka oraz – po drugie – zdolność ulokowana w sercu. W tejże kolejności omówię elementy składowe obu zbiorów. Źródłem, z którego pozyskano leksemy, były słowniki etymologiczne wymienione w bibliografii. Bardzo przydatne w pracach materiałowych i porównawczych okazały się zestawienia rdzeni praindoeuropejskich, będące efektem projektu realizowanego przez Linguistics

Research Center na Uniwersytecie Teksańskim w Austin (https://lrc.la.utexas.edu). Naukowcy dokonali tam ekscerpcji morfemów rdzennych zawartych w słowniku Juliusa Pokornego pt. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* w dwu ujęciach: alfabetycznym wedle kolejności rdzeni w słowniku oraz tematycznym, porządkującym materiał wedle zmodyfikowanych pól semantycznych stosowanych wcześniej przez Carla Darlinga Bucka, takich jak: części ciała i funkcje, posiadanie i wymiana, stosunki przestrzenne, percepcja zmysłowa, emocje, umysł i myśl itd. Zwłaszcza dzięki uporządkowaniu tematycznemu widać jasno, w których językach rozwinęły się kontynuanty rdzeni praindoeuropejskich odnoszących się do interesującego nas pojęcia.

1. Pamięć jako zdolność umysłu

O pamiętaniu – jednej z funkcji ludzkiego umysłu, zdolności poznawczej – komunikują w językach indoeuropejskich czasowniki z grupy mentalnych, oparte na praindoeuropejskich rdzeniach: **men-* o znaczeniu ‘myśleć; umysł, czynności duchowe’, **(s)mer-* ‘opłakiwać, wspominać ze smutkiem’, ‘pamiętać, myśleć, troszczyć się’ oraz **tong-* ‘myśleć, czuć’. Liczne pochodne tych cząstek w poszczególnych grupach językowych odnosiły się do różnych cech i stanów umysłu, m.in. myślenia, zastanawiania się, rozważania, konsultowania, debatowania, wspominania, odczuwania smutku, żałoby, przyjemności, życzliwości, wdzięczności i in.

Praindoeuropejski rdzeń **men-* ‘myśleć; umysł, czynności duchowe’ wskazać można w formach greckich, jak *anamimnēskesthai* ‘pamiętać’; *mimnēskomai* ‘pamiętać’; *anamnēsis* ‘pamięć’; *Mnēmosynē* ‘personifikacja pamięci’, ’*mnēmē* ‘pamięć’. W grupie tej widoczne są analogiczne, choć czasowo i geograficznie odległe konceptualizacje, jak np. formy: greckie *mnēmōn*, angielskie *mindful*, polskie *pomny*.

Francuski filozof Paul Ricoeur w swej fenomenologicznej analizie pamięci odwoływał się do źródeł rozważań na temat tego pojęcia w kulturze europejskiej, zwracając m.in. uwagę na fakt, że starożytni Grecy mieli dwa słowa oznaczające pamięć: *mnēmē* i *anamnēsis* „na oznaczenie, z jednej strony, wspomnienia jako czegoś, co się pojawia całkowicie biernie, do tego stopnia, że jego doznanie charakteryzowano jako uczucie – *páthos* (gr. ‘doświadczenie; uczucie; namiętność; cierpienie’), z drugiej wspomnienia jako obiektu poszukiwania zwanego zazwyczaj przypominaniem, przywoływaniem. […]

Przypominać sobie to tyle, co mieć wspomnienie albo też przystąpić do jego poszukiwania" (Ricoeur 2006: 14).

Inne indoeuropejskie formy ufundowane na rdzeniu **men-* to sanskryckie *mányatē*, *manutḗ* 'myśleć, pamiętać', *mánas* 'umysł, duch, rozum'; łacińskie *mens*, *mentis* 'myśl, duch' oraz *memini*, *meminisse* 'pamiętać' z rozkaźnikiem *memento*, *reminiscor*, *reminisci* 'wspominać'; staro-wysoko-niemieckie *gimunt* 'umysł, pamięć'; staronordyjskie *minni* 'pamięć' i *muna* 'pamiętać'; szwedzkie *minne* 'pamięć'; gockie *gamunds* 'pamięć, wspomnienie'; łotewskie *minēt* 'wspominać'; litewskie *manýti*, *mãno*, *mãnė* 'myśleć' oraz *minėti*, *mìni*, *minėjo* 'pamiętać', a także staro-cerkiewno-słowiańskie *мьněти, мьnjǫ, мьniši* 'myśleć, wierzyć' oraz *памęть* 'pamięć'. Warte wymienienia są ponadto leksemy staroangielskie, jak rzeczownik *gemynd* 'umysł, pamięć', przymiotnik *gemyndig*, *gemindig* 'pomny, mający coś na uwadze, na względzie, pamiętający o czymś', *mind* 'pamięć, wspomnienie', *reminisce* 'pamiętać, pozwolić sobie na wspomnienie'. Na koniec przypomnijmy tożsamordzenną formę *pomnieć*, używaną w dobie staropolskiej w znaczeniu 'pamiętać, zachowywać, mieć w pamięci' (SStp), później również w znaczeniu 'myśleć o czym, zważać na co, nie zaniedbywać czego' (SJPD), dziś już oznaczaną w słownikach jako przestarzała albo podniosła (USJP).

Studia komparatystyczne dowodzą, że osobne prasłowiańskie rdzenie: **mn-*, **mysl-* oraz **um-* mają wspólnego indoeuropejskiego przodka, są realizacjami praindoeuropejskiego morfemu **men-*, który na gruncie słowiańskim występuje już w skróconej postaci **mn-* widocznej staro-cerkiewno-słowiańskim *мьněти*, w staropolskich czasownikach *pomnieć*, a także *mnieć* i *mniemać* 'przypuszczać, sądzić, uważać, być zdania', w rosyjskim *запомнить*'pamiętać' i *мнить*, w czeskim *mnít* (por. Wąsińska 2015: 21–27). Warto dodać, że formy te są pokrewne do litewskiego *minėti* 'wymieniać, wspominać' i łotewskiego *minêt* 'wymieniać', czyli do czasowników nazywających czynność wyliczania wymagającą wszak – co trzeba podkreślić – użycia pamięci.

Drugim z praindoeuropejskich rdzeni będących podstawami leksemów odnoszących się do zdolności pamiętania jest **(s)mer-* 'opłakiwać, wspominać ze smutkiem', 'pamiętać, myśleć, troszczyć się'. Liczne przykłady tej konceptualizacji pochodzą z sanskrytu, jak *smará-* 'pamięć'; *smárati* 'pamiętać', 'pragnąć, tęsknić'; *smṛti-* 'wspomnienie', a także z łaciny, jak *memini* 'pamiętać', *memoria*, *memoriae* 'pamięć, wspomnienie', *memor*, *memoris* 'pomny o czym, pamiętający', *memorabilis* 'pamiętny', *memorandus*

'być zapamiętanym', *memorō*, *memorāre*, *memorāvī*, *memorātus* 'powiedzieć, zrelacjonować, wspomnieć'. Rozwijające się w wiekach średnich języki europejskie dostarczają kolejnych przykładów, wśród których zwracają uwagę m.in. średniofrancuski rzeczownik *memoire* 'pamięć', czasownik *remembrer* 'pamiętać'; formy staroangielskie, jak verba *mām(o)rian* 'myśleć, planować' i *mimorian* 'pamiętać', oraz formy imienne: *murnan* 'opłakiwanie, żal za kimś, czymś', *gemmor* 'znany', a następnie leksemy średnioangielskie, wśród których znajdziemy *memorie* 'pamięć', oraz późniejsze, angielskie: *remembren* 'pamiętać', *remember* 'przypomnieć sobie, pomyśleć jeszcze raz', *memorable* 'godny uwagi, warty zapamiętania'. Przykładów europejskich jest wiele, także starosaksońskie *mornian*, *mornon*, *mornōn* 'być w żałobie, być smutnym', staro-wysoko-niemieckie *mornēn* 'być w żałobie, być smutnym' czy islandzkie *morna* 'być w żałobie'. Dodajmy do tego wyliczenia pochodny od praindoeuropejskiego rdzenia **(s)mer-* francuski czasownik *remembrer* 'pamiętać' (za łacińskim *remomorare*), który obecnie jest już archaizmem. Jak dowodzą przykłady, konceptualizacja ta jest silnie powiązana ze stanem czy procesem żałoby, w którym – co naturalne – czynność mentalna pamiętania odgrywa ważną rolę.

Znacznie mniej liczne jednostki leksykalne związane z pamięcią opierają się na praindoeuropejskim rdzeniu **tong-* o znaczeniu 'myśleć, czuć'. Należą do nich forma niemiecka *gedanken* 'pamiętać' pokrewna do *Danke* 'dziękować'; *denken* 'myśleć' czy *Gedanke* 'myśl', oraz angielskie *bethink* 'zastanawiać się, przypominać sobie'. W innych językach indoeuropejskich formy pochodne od tego rdzenia rozwinęły się w sensy związane z procesami mentalnymi oraz zachowaniami grzecznościowymi, jak np. łacińskie *tongēre* 'wiedzieć', angielskie *think* 'myśleć', *thank* 'dziękować', duńskie *takke* 'dziękować', *tænke* 'myśleć', szwedzkie *tacka* 'dziękować, *tänka* 'myśleć'.

W grupie form dokumentujących pamiętanie jako czynność mentalną, choć niezwiązaną z powyższymi rdzeniami, trzeba również umieścić współczesne francuskie *se souvenir* 'pamiętać', które bierze początek z łacińskiego *subvenio*, *subvenire* 'przychodzić na myśl'.

2. Pamięć jako zdolność ulokowana w sercu

Jak podają anglosaskie słowniki etymologiczne, formy odnoszące się do pamiętania należy łączyć także z praindoeuropejskim rdzeniem oznaczającym 'serce' w kilku wersjach morfologicznych: **k̂ered-: k̂erd-*, *k̂ēr̥d-*, *k̂r̥d-*, *k̂red-*.

Kontynuacje rdzenia **k̂r̥d-* można wskazać w wielu formach łacińskich, w tym *recordor*, *recordāri* ‘pamiętać’, od której pochodzą średnioangielskie *recorden* ‘przypominać’ i *record* ‘utrwalić w piśmie’. Ślad tych przekonań widać również w angielskiej frazeologii: związek *learn by heart* oznacza ‘nauczyć się na pamięć’, a *know by heart* używany jest w znaczeniu ‘znać na pamięć’. Inne kontynuanty rdzenia rozwinęły się w kierunku mentalnego ‘wierzyć’, jak sanskrycki rzeczownik *śrad-dhā-* ‘wiara’, łaciński czasownik *credo*, *credere* ‘zaufać, powierzyć, wierzyć’ i pochodne od niego formy czasowników: francuski *croire*, włoski *credere*, hiszpański *creer* i portugalski *crer* ‘wierzyć’ (zob. też: *creditum* ‘pożyczka, kredyt, coś powierzonego’). W europejskich konceptualizacjach zauważalne są także odniesienia do takich cech człowieka, takich jak siła moralna i mentalna, odwaga, miłosierdzie, czystość serca, duma widoczne w takich formach, jak angielskie *courage* ‘siła mentalna czy moralna konieczna, by wytrzymać strach, niebezpieczeństwo, trudność itd.’; *credence* ‘wiara, akceptacja mentalna’; staro-wysoko-niemieckie *hrein-herzi* ‘czystego serca’; łacińskie *misercordia* ‘miłosierdzie’; gockie *arma-hairto* ‘miłosierny’; *hauh-hairts* ‘dumny’, a także konotacje korzystnych stanów rzeczy, jak pokój, zgoda w łacińskim rzeczowniku *concordia* czy pochodnym od niego i kontynuującym to znaczenie francuskim rzeczowniku *concorde*.

Starożytni Grecy wierzyli, że serce – najbardziej zauważalny przez swe rytmiczne działanie narząd wewnętrzny – jest siedzibą inteligencji i pamięci, a także emocji. W czasach starożytnych przekonania takie mogły się opierać na obserwacji reakcji organizmu ludzkiego i ich interpretowaniu na tle wciąż rozwijających się koncepcji filozoficznych i medycznych (Arystoteles był kardiocentrystą i uznawał serce za siedzibę duszy; rzymski lekarz Galen zakładał istnienie połączenia serca i mózgu za pomocą zwojów biegnących wzdłuż ciała). Dopiero wiek XX przyniósł realne możliwości badań naukowych nad tym zagadnieniem, czego skutkiem był znaczący przyrost danych empirycznych dowodzących związków serca z mózgiem. Doskonałym tego przykładem są publikowane od lat 90. XX w. prace z dziedziny neurokardiologii dra J. Andrew Armoura dowodzące, że serce ma złożony system nerwowy, który naukowiec nazwał „małym mózgiem” (*a little brain*), składający się z kilkudziesięciu tysięcy komórek nerwowych (zob. np. Armour, Ardell [eds.] 1994; Armour 2003: 1–19). W kolejnych latach dr Ming He-Huang z Akademii Medycznej w Harvardzie ustalił, że wskazane komórki w sercu są takie same jak komórki w mózgu, co oznacza, że oba organy

przesyłają sobie nawzajem informacje dzięki stałej łączności elektromagnetycznej. Współczesne badania naukowe rzucają zatem być może nowe światło na starożytne konceptualizacje fenomenu pamięci.

3. Podsumowanie

Indoeuropejskie leksemy związane z pamięcią w swych znaczeniach i etymologii ukazują językowy obraz tego, jak nasi odlegli przodkowie pojmowali ludzki fenomen magazynowania wiedzy. W tym sensie dociekania etymologiczne prowadzą do odkrywania dawnych sposobów konceptualizacji zjawisk i do poznawania procesów nazwotwórczych (Wojtyła-Świerzowska 1998: 17–30), a także pozwalają odczytać relewantne kulturowo i komunikacyjnie informacje zakodowane w etymologii i semantyce słów (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 141). Oczywiste jest, że człowiek powiąże procesy pamiętania z czynnościami mentalnymi, takimi jak myślenie, rozumowanie, przypuszczanie, zastanawianie się, a nawet odczuwanie żałoby, dlatego też w językach indoeuropejskich widać wyraźną dominację form wyrosłych z rdzeni odnoszących się do umysłu, myślenia przy mniej licznych formach nawiązujących do rdzenia oznaczającego serce. Procesy pamięciowe, mentalne, są niezwykle ważne także przy kształtowaniu tożsamości jednostki, co opiera się m.in. na pamięci (por. Bartmiński 2007: 11–31; Chlebda 2011: 84). Ważnym aspektem tej konceptualizacji jest fakt, że ludzie uczą się „na bazie własnego doświadczenia oraz samokształcenia na zasadzie obserwacji" (Molicka 2008), wymieniają się zatem zapamiętanymi doświadczeniami, opowiadając sobie wzajemnie to, co im się przydarzyło, odtwarzając ważne momenty i przemiany swego życia, porównując własne doświadczenia z doświadczeniami innych, wyciągając wnioski i oceniając postępowanie swoje i innych. Takie wykorzystanie jednego z gatunków komunikacji codziennej, czyli opowiadania potocznego jako formy przekazu doświadczenia zmagazynowanego w pamięci w celu transferu doświadczeń między uczestnikami komunikacji, opisałam w osobnej monografii (Wyrwas 2014b). Opowiadając, ujmujemy w słowach upływ czasu oraz następstwo zdarzeń i na tyle, na ile pozwala nam pamięć, zaprowadzamy pewien porządek, którego potrzebujemy dla zrozumienia siebie i świata. Współczesny kanadyjski filozof historii David Carr nazwał narrację o życiu jednostki sposobem organizowania ludzkiego doświadczenia czasu (a więc także i pamięci o czasie). Narracja według niego

kieruje się w przeszłość, aby poddać ją interpretacji, a także spójnie połączyć ją z teraźniejszością i przyszłością. Ciągłe rewizje biografii, których człowiek dokonuje, i kolejne reinterpretacje przeszłych wydarzeń stanowią stały składnik budowania ludzkiej tożsamości (Carr 1991: 45–99), co bez pamięci byłoby niemożliwe. Inny kanadyjski filozof – Charles Taylor – zjawisko to opisał następująco: „To, kim jestem, musi być rozumiane jako to, kim się stałem. Aby dokonać właściwej oceny, musimy spojrzeć zarówno wstecz, jak i przed siebie. Chodzi o to, że jako istota, która rozwija się i staje, mogę znać samego siebie tylko przez moją historię dojrzewania i regresji, historię zwycięstw i klęsk" (Taylor 2001: 95). Do podobnych refleksji nad procesami mentalnymi skłania badaczy literatura. Michał Głowiński stwierdza na przykład: „Narrator, przywołując przeszłość, wychodzi z założenia, że określiła ona jego teraźniejszą pozycję, że pozycja owa jest w jakiś sposób następstwem tego, co się wcześniej działo" (Głowiński 1973: 132). Akty literackie jako akty pamięci są w historii ludzkości niezwykle bogato reprezentowane. Jeśliby zatem spojrzeć na pamiętanie z punktu widzenia genologicznego, można wymienić wiele znaczących gatunków podtrzymujących pamięć: *pamiętnik* 'utwór literacki zawierający opisy wydarzeń oparte na bezpośredniej obserwacji autora, jego wspomnieniach i przeżyciach' (USJP), *memuar* przestarz. 'pamiętnik', *wspomnienie* 'dzieło literackie, artykuł, notatka dotyczące zdarzeń minionych, w których autor uczestniczył, lub dotyczące osób, które znał' (USJP). Warto wspomnieć o średniowiecznym pluralia tantum *pamięci* w znaczeniu 'dzieje, kroniki' (SStp). Etymologicznie niezwiązane z pamięcią, lecz ją podtrzymujące formy twórczości słownej, to m.in. *dziennik* 'notatki o charakterze osobistym prowadzone codziennie' (USJP), *biografia* i *autobiografia*, *biogram*, *kronika*, *sylwetka*, *reportaż* itd. Z kolei Marta Wójcicka (2014) w swej monografii ukazywała różne gatunki folkloru jako nośniki pamięci kulturowej, rozróżniając gatunki reprezentujące pamięć indywidualną (np. opowieść wspomnieniowa) i zbiorową (np. podania historyczne, legendy). Badania nad językiem, literaturą, kulturą, folklorem są często w swym globalnym sensie po prostu (re)konstruowaniem fragment po fragmencie wielce złożonego obrazu ludzkiej zdolności do ujmowania w tekstach kultury fenomenu pamięci. Liczne i różnorodne formy twórczości upamiętniają właśnie skomplikowanie ludzkich losów, doświadczeń, charakterów, realiów czasów obecnych (dla autorów) i często w chwili odbioru dawno minionych (dla odbiorców).

Źródła

Bańkowski A., 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa.
Battisti C., Alessio G., 1968, *Dizionario etimologico Italiano*, Firenza.
Bloch O., von Wartburg W., 1975, *Dictionaire étymologique de la langue française*, Paris.
Boisacq É., 1923, *Dictionaire étymologique de la langue grecque*, Heidelberg.
Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
Brückner A., 1927, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
Buck C. D., 1988, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*, Chicago.
Chambers Dictionary of Etymology, 2003, ed. R. K. Barnhart, New York.
Długosz-Kurczabowa K., 2003, *Nowy słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
Frisk H., 1960–1972, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
Kluge F., Gätze A., 1951, *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen*, Berlin.
Mańczak W., 2017, *Polski słownik etymologiczny*, red. L. Bednarczuk, M. Jakubowicz, Kraków.
Merriam-Webster's Collegiate Dictionary, 2003, ed. F. C. Mish, Springfield.
Pokorny J., 1989, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern.
SJPD – *Słownik języka polskiego*, 1958–1969, red. W. Doroszewski, t. 1–11, Warszawa.
Sławski F., 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5, Kraków.
SStp – *Słownik staropolski*, 1953–2002, red. S. Urbańczyk, J. Safarewicz, W. Kuraszkiewicz i in., t. 1–11, Warszawa–Kraków.
The American Heritage Dictionary of the English Language, 2000, ed. J. Pickett, Boston.
The Oxford Dictionary of English Etymology, 1979, eds. C. T. Onions, G. W. S. Friedrichsen, R. W. Burchfield, Oxford.
The Oxford English Dictionary, 1991, ed. J. A. Simpson, E. S. C. Weiner, t. 1–20, Oxford.
USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, 2003, red. S. Dubisz, t. 1–4, Warszawa.
Vaniček A., 1877, *Griechish-lateinishes etymologisches Wörterbuch*, Lipsk.
Walde A., Pokorny J., 1927, *Vergleichendes Worterbuch der indogermanischen Sprachen*, Berlin–Leipzig.
Walde A., 1906, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.

Фасмер М., 1986, *Этимологический словарь русского языка*, пер. О. Н. Трубачева, ред. и предисл. Б. А. Ларин, t. 1–4, Москва (Fasmer M., 1986, *Etimologicheskiy slovar' russkogo yazyka*, per. O. N. Trubacheva, red. i predisl. B. A. Larin, t. 1–4, Mockva.).

Literatura

Armour J. A., 2003, *Neurocardiology – Anatomical and FunctionalPrinciples*. – *Neurocardiology – Anatomical and Functional Principles*, ed. J. A. Armour, Boulder Creek.

Armour J. A., Ardell J. L. (eds.), 1994, *Neurocardiology*, New York.

Assmann J., 2008, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, przeł. A. Kryczyńska-Pham, wstęp i red. R. Traba, Warszawa.

Bartmiński J., 2007, *Język symbolem tożsamości narodowej i świadectwem otwartości*. – J. Bartmiński, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin.

Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., 2009, *Tekstologia*. Warszawa.

Brzozowska M., 2000, *Etymologia a konotacja wybranych nazw kamieni*, „Etnolingwistyka", t. 12.

Brzozowska M., 2009, *Etymologia a konotacja słowa. Studia semantyczne*, Lublin.

Carr D., 1991, *Time, Narrative and History. Studies in Phenomenology and Existential Philosophy*, Bloomington.

Chlebda W., 2011, *Szkice do językowego obrazu pamięci. Pamięć jako wartość*, „Etnolingwistyka", t. 23.

Głowiński M., 1973, *Gry powieściowe. Szkice z teorii i historii form narracyjnych*, Warszawa.

Gołąb Z., 2004, *O pochodzeniu Słowian w świetle faktów językowych*, przeł. M. Wojtyła-Świerzowska, Kraków.

Gomóła A., 2012, *Kulturowa rola pamięci i jej historia utrwalona w polszczyźnie*. – *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej*, red. J. Adamowski, M. Wójcicka, Lublin.

Molicka M., 2008, *Rola narracji w rozwoju dziecka*, „Bibliotekarz Warmińsko-Mazurski", t. 3–4.

Niewiara A., 2001, *Badania etymologii a odtwarzanie językowego obrazu świata*, „Język a Kultura", t. 13: *Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław.

Pajdzińska A., 2007, *Pamięć jako wartość*. – *Człowiek wobec wyzwań współczesności. Upadek wartości czy walka o wartość?*, red. J. Mazur, A. Małyska, K. Sobstyl, Lublin.

Pajdzińska A., 2014, *Jednostka, społeczność i pamięć*, „Acta Humana", nr 5, s. 23.

Paszkowski R., 1988, *Przedmowa do czwartego wydania*. – *Przewodnik po upamiętnionych miejscach walk i męczeństwa, lata wojny 1939–1945*, red. C. Czubryt-Borkowski, Warszawa.

Ricoeur P., 2006, *Pamięć, historia, zapomnienie*, przeł. J. Margański, Kraków.

Sweetser E., 1990, *From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*, Cambridge.

Taylor C., 2001, *Źródła podmiotowości: narodziny tożsamości nowoczesnej*, przeł. M. Gruszczyński i in., oprac. nauk. T. Gadacz, wstęp A. Bielik-Robson, Warszawa.

Waszakowa K., 2000, *Konotacje semantyczne i kulturowe polskiej nazwy barwy zielonej i jej odpowiedników w języku ukraińskim, szwedzkim i wietnamskim*, „Etnolingwistyka", t. 12.

Wąsińska K., 2015, *Słownictwo mentalne w historii polszczyzny. Studium słowotwórczo-leksykalne*, Katowice.

Wojtyła-Świerzowska M., 1998, *Kognitywizm w etymologii*, „Rocznik Slawistyczny", t. 51.

Wójcicka M., 2014, *Pamięć zbiorowa a tekst ustny*, Lublin.

Wyrwas K., 2008, *Kilka uwag o etymologii i zmianach znaczeniowych wyrazów* most *i* mościć, „Język Polski", R. 88, z. 4–5.

Wyrwas K., 2014a, *Konceptualizacja pojęcia* narratio *w świecie indoeuropejskim*, „Język Polski", R. 94, z. 3.

Wyrwas K., 2014b, *Opowiadania potoczne w świetle genologii lingwistycznej*, Katowice.

Пайдзиньска А., 2005, *Образпамяти в польскомязыке. – Memory and Text. Cognitive and Cultural Aspects. Память и текст. Когнитивные и культурологические аспекты*, red. T. Dobrzyńska, R. Kuncheva, Sofia (Paydzin'ska A., 2005, *Obraz pamyati v pol'skom yazyke. – Memory and Text. Cognitive and Cultural Aspects. Pamyat' i tekst. Kognitivnyye i kul'turologicheskiye aspekty*, eds. T. Dobrzyńska, R. Kuncheva, Sofia).

Mind and heart – memory in selected Indo-European languages

The article discusses the subject of memory-related pie. etymons in Indo-European languages. In the group of dictionary data which was collected, memory is an ability of the human mind and ability located in the heart. Remembering is one of the functions of the human mind, a cognitive ability that is communicated in the Indo-European language verbs from the mental group based on the pie. etymons: **men-* 'think; mind, spirituals activities,' **(s)mer-* 'mourn, remember with sadness,' 'remember, think, take care,' and **tong-* 'think, feel'. Numerous derivatives of these etymons in particular language groups referred to different features and states of mind: thinking, reflecting, contemplating, consulting, debating, remembering, experiencing sadness, grief, pleasure, kindness, gratitude, etc. Less numerous are the forms referring to remembrance based on the pie. etymon **k̂r̥d-* 'heart', which, according

to the beliefs of ancient Greeks, is the seat of intelligence and memory, as well as of emotions. In European conceptualisations, there are also references to human characteristics, such as moral and mental strength, courage, mercy, purity of heart, pride, faith and mercy. Indo-European lexemes related to memory in their meanings and etymology show a linguistic image of how our distant ancestors understood the human phenomenon of knowledge storage. The source from which the lexemes were obtained was the etymological dictionaries of Indo-European languages.

Keywords: *Indo-European languages*, *etymology*, *memory*, *remembering*, *mind*, *emotions*